

ASPECTE GENERALE ALE REPREZENTĂRILOR FEMININE GRAVETIENE. GRUPA ITALIANĂ

În ciuda unei foarte mari extensii geografice, Gravetianul manifestă o extensie culturală observată în mod deosebit în trei direcții:

- utilajul litic, caracterizat de varfurile *La Gravette*, cărora li se adaugă utilaje corespunzând altor faciesuri, cronologic și geografic diferite;
- modul de viață și locuințele;
- manifestările artistice, aici referindu-ne la micile statuete sculptate în os, fildeș, piatră, extinse pe o vastă arie geografică de la Pirinei la Don.

Întâlnim aici particularități distincte când ne referim la domeniul artei, deoarece este admis faptul că, din punct de vedere conceptual, comunitățile gravetiene din Vestul Europei se disting net de cele din Europa Centrală și de Est. Dacă zăcămintele Paleoliticului superior sunt numeroase în Europa mediteraneană și vestică, numărul statuetelor feminine descoperite aici este relativ redus.

Nu ne propunem să intrăm în detaliu în această problemă, a repartiției artei mobiliere și parietale în Europa, dar admitem că Italia se diferențiază clar de Peninsula Balcanică și Iberică în această privință.

Italia, în mod deosebit partea sa septentrională și centrală, nu se poate compara cu alte regiuni din Europa, de exemplu Dordogne sau regiunea cantabrică, celebre pentru bogăția lor în domeniul artei paleolitice, deoarece este evidentă în Italia lipsa grotelor adaptate artei parietale.

Amintim, totuși, grottele din regiunea Veneției: „*della Guerra*” și „*Bus de la Runa*” din regiunea Veronei (Leonardi 1988, 139). Artă mobilieră este bine reprezentată în toată Italia datorită aportului calitativ și cantitativ subliniat de descoperirile recente. Centrele principale sunt Grimaldi (Liguria), Ripano Tagliente (Veneția), Levanzo și Addaura (Sicilia), Parabita, Paglicci, Romancelli.

Există trei zone geografice majore: Italia septentrională, Italia centrală, Italia meridională.

Artă Italiei septentrionale este apropiată de artă franco-cantabrică din punct de vedere figurativ, dar abundența gravurilor geometrice, asemănătoare celor din zona mediteraneană, aparțin mai mult sau mai puțin manifestărilor artistice din Italia centrală. Dacă pentru grupa pirineo-aquitana înregistrăm absența reperelor stratigrafice, pentru cele din grupa italiană avem aceeași situație; singurele, cele descoperite la Parabita par a avea un termen relativ care până acum a lipsit (Delport 1979, 92).

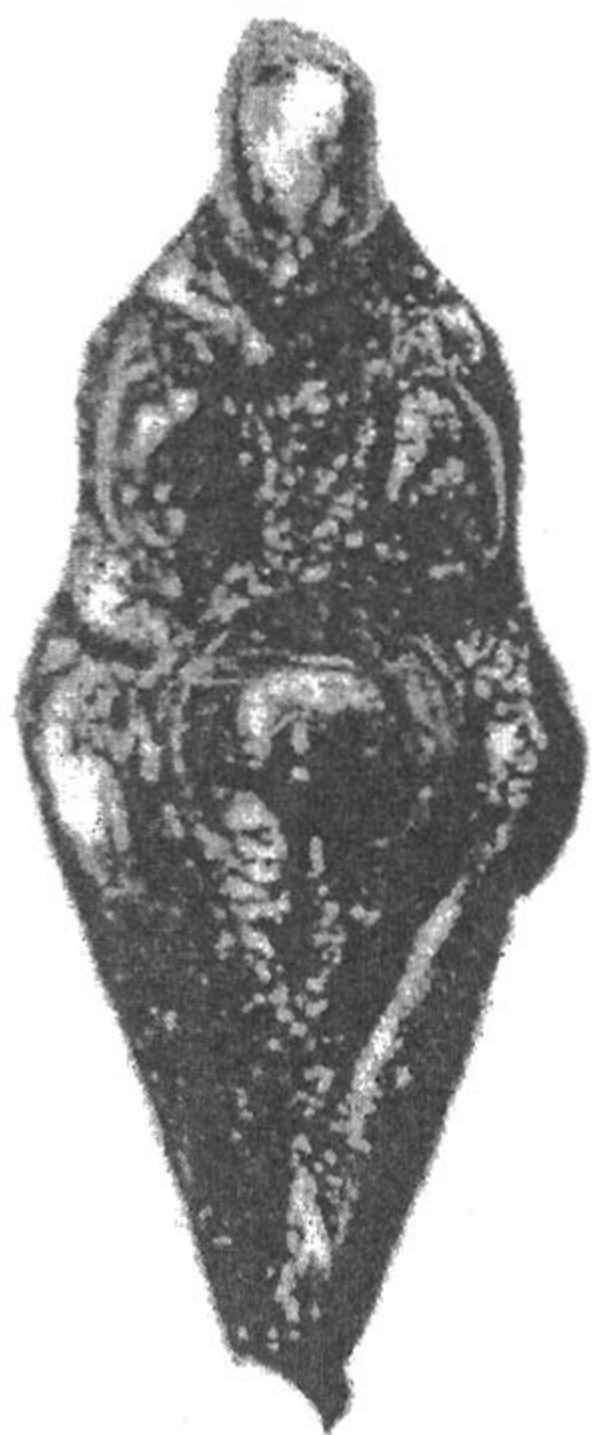
Zona septentrională are ca situri de referință: Grimaldi, Savignano, Chiozza (fig. 1).

Situl de la Grimaldi, denumit Menton sau Balzi Rossi, este situat în apropierea țărmului Mediteranei, la câțiva zeci de metri de frontiera franceză, în vecinătatea Ventimigliei. Situl e compus dintr-o serie de grote și adăposturi care sunt de la V la E: Grotă Copiilor, Abri Lorenzi, Grotă Florestan, Abri Mochi, Grotă Gavillon, Barma Grande, Balma di Baouso da Torre, astăzi distrusă, Grotă Prințului.

Situl a fost important deoarece aici au avut loc, sub auspiciile Prințului Albert I de Monaco, săpăturile oficiale ale căror rezultate au fost publicate în prima monografie intitulată: „*Les grottes de Grimaldi*” apărută la Monaco (1906-1919). În cursul acestora s-au descoperit celebrele schelete considerate „negroide”, dar care nu prezentau nici un fel de asemănare cu populația neagră actuală; datorită descoperirii grupului de statuete feminine, care, din păcate, fiind găsite înaintea săpăturilor oficiale nu au o stratigrafie exactă.

La Grimaldi au efectuat campanii de săpături în diverse perioade E. Riviere (1870- 1875), L. de Villeneuve (1895- 1902), Alberto Carlo Blanc, începând cu 1938 și Louis Barral de la Muzeul de Antropologie Preistorică din Monaco (Delport 1979).

Situl Savignano, situat la limita dintre provinciile Bologna și Modena, a devenit celebru în urma descoperirii în anul 1925 a uneia dintre cele mai mari statuete paleolitice. Localitatea Ca'Pra Martin unde a fost găsită statueta, este situată la poalele Apeninilor la 100 m. altitudine, într-o mică comună: Scandiano sul Panaro. Din punct de vedere geologic este vorba de o depunere de terase datate în Paleoliticul superior situată la 10 m. mai sus de baza terasei holocene care străjuiește Panaro, al cărui curs a fost rectificat datorită lucrărilor hidraulice (Mussi 1995, 170). Aceste nivele care compun terasa sunt alcătuite din sedimente argiloase de culoare roșie care suprapun argilele marine din Pleistocenul inferior de culoare ce variază de la gri la bleau.

a. Longsage

b. Venus de la Savignano

c. Chiozza

d. Venus de la Parabita

Fig. 1. Reprezentări feminine din Italia.

Săpăturile au început în jurul localității de către Supraintendența arheologică a orașului Bologna între 22 aprilie - 8 mai 1926. Ghidate de documente de arhivă, lucrările au fost dirijate de Giulio Cesare Montanari. Raportul său de două pagini demonstrează că a fost foarte atent și scrupulos, dar nu avea experiența necesară, devenind mult mai târziu angajat al Supraintendenței.

În ceea ce privește situl Chiozza di Scandiano, el a intrat în atenția paleoliticienilor în 1940, când, în cursul săpăturilor într-o arie eneolitică, în cariera de argilă de la Chiozza (provincia Reggio Emilia), nu departe de Savignano, a fost descoperită o noua statueta feminină denumită "*Venus de la Chiozza*".

Partea centrală a Italiei se caracterizează și ea prin abundența artei mobiliere, în care un loc de seamă îl ocupă reprezentările feminine. Și aici ne interesează în mod deosebit "*Venus de la Trasimene*", a carei origine este cea mai puțin cunoscută. A fost descoperită în 1935, când contele Alerino Palma di Cesnola achiziționa la Arezzo o casetă cu utilaje din silex, adunate din diferite localități ale Toscanei la sfârșitul sec. XIX, de un bătrân "căutător" numit Funghini. O cercetare amănunțită efectuată de P. Graziosi și L. Cardini a concluzionat că ea provenea dintr-un adăpost de suprafață din regiunea lacului Trasimene, la limita dintre Umbria și Toscana și că ea data, poate, din Paleoliticul superior, existând vârfuri *La Gravette* în această casetă, însă acest demers al lui L. Cardini este aleatoriu, el neputând data cu exactitate statueta.

Zona meridională a Italiei ne dezvaluie două situri de mare importanță pentru arta mobilieră. Este vorba de Parabita și Paglicci cărora li se alătură Romanelli.

Grota Paglicci se găsește în masivul Gargano, mai exact în partea sa meridională, la 8 km. de satul Rignano Garganico, în provincia Foggia. Este renumită între altele deoarece a furnizat primele exemple de artă parietală pictată din Italia și o mare cantitate de artă mobilieră. Grota a fost descoperită întâmplător de un căutător de comori, dar săpăturile oficiale au fost opera lui F. Zorzi în 1961 și Arturo Palma di Cesnola împreună cu F. Mezzena. Acest depozit paleolitic a fost raportat de Graziosi unui Gravetian târziu care tinde spre Epigravetianul vechi, având elemente solutrene și un Epigravetian mijlociu cu evidente caracteristici ale Epigravetianului târziu preromanellian.

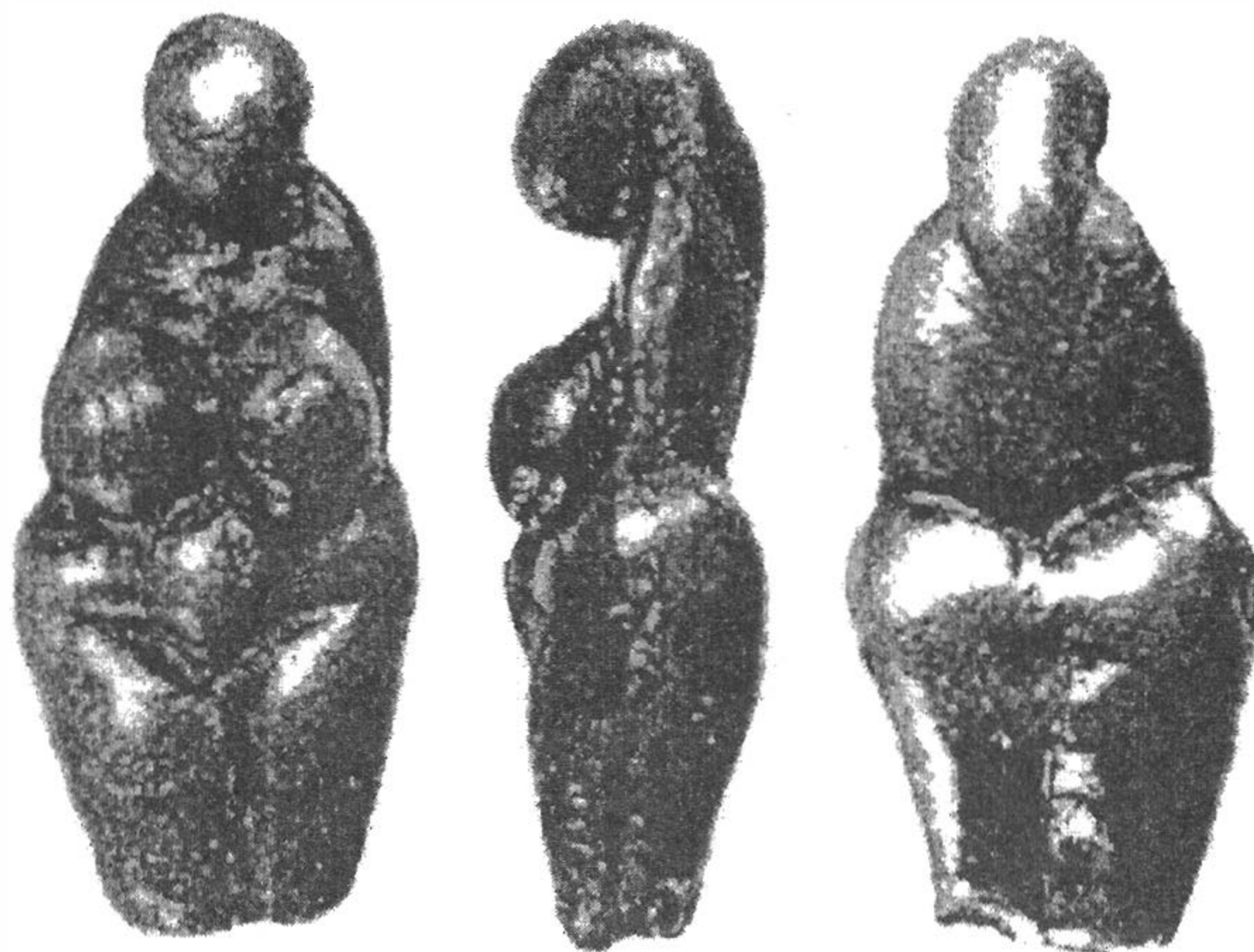
Grota delle Veneri este situată în apropiere de Parabita și a devenit faimoasă datorită descoperirii grupului de statuete denumite "*Venus de la Parabita*" de către Giuseppe Piscopo în 1966. Analizând stratul de la bază, Radmili afirma că statueta provine din stratul epigravetian.

În cursul săpăturilor arheologice care s-au desfășurat atât în cursul sec. al XIX-lea, cât și în sec. XX, cele trei zone ale Italiei au dat la iveală, pe lângă o bogată colecție de utilaje tipice (vârfuri *La Gravette*, a cran) la Grimaldi (Banna Grande) și un număr destul de mare de obiecte de artă mobilieră între care un loc important l-au ocupat reprezentările feminine. Realizarea lor, conceptual vorbind, a demonstrat că în același sit și același spațiu geografic se pot întâlni modalități de gândire artistică diferite "școli ale artei mobiliere și parietale" (Nougier 1966) care diferențiază net comunitățile gravetiene.

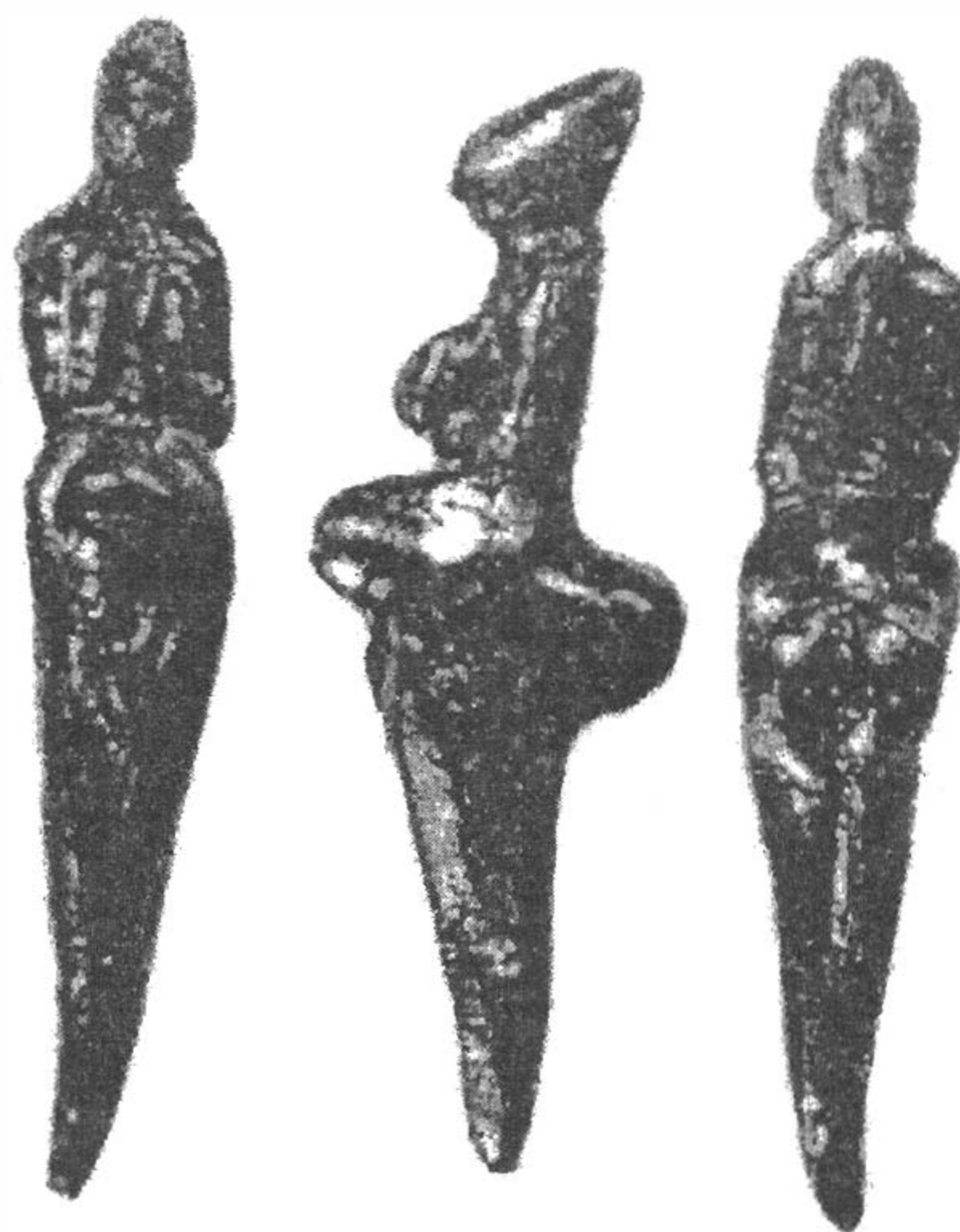
Nu este de mirare că la Grimaldi putem observa o diferențiere totală în modul de realizare a statuetelor "*Venus*", fapt întâlnit de altfel în Austria (Willendorf) și în Rusia. Remarcăm tendința de a reprezenta femeia sub două aspecte: "clasic", unde proporțiile "lejeră" sunt etalon: sânii mari, șolduri robuste, lipsa trăsăturilor feței și a brațelor și aspectul "femeii-adolescente", cu trăsăturile atenuate. Am amintit anterior (Colan 1988, 86) că artistul paleolitic putea avea, ca și cel modern, o dublă viziune, un dublu joc de nuanțe și trăsături ale aceluiași model: femeia. O putea reprezenta ca o femeie matură și una tânără, ale carei trăsături sunt fin redată iar materia primă rămâne mereu aceeași (fig. 2a, b).

În același sens amintim statueta din steatit galben, descoperită în stratul E la Barma Grande de Jullien și statueta denumită "*Polichinelle*". Între 1883-1895 el găsea o serie de statuete feminine a căror autenticitate a fost contestată de G. de Mortillet și E. Riviere, într-o perioadă în care statuetele de la Brassempouy nu fuseseră publicate, iar cele de la Laugerie-Basse și Trou-Magrite erau puțin cunoscute. Descoperirea celor de la Brassempouy a schimbat părerile specialiștilor și *venusurile* lui Jullien au putut fi luate în considerație. Stratul E a dat la iveală, pe lângă numeroase utilaje: gratoare, 4 vârfuri *à cran*, burine, 1 galet de serpent in ornat, canini de cerb ornați cu incizii și statueta din steatit galben achiziționată de Muzeul Saint-Germain-en-Laye (Delpont 1979, 100)

Piesa, înaltă de 47 cm., este caracterizată de trăsăturile armonioase ale modelului clasic al venusurilor, cu sânii mari, rotunzi, șolduri proeminente, cap rotund fără precizarea fizionomiei feței, zona feselor fiind bine dezvoltată. Spre spate părul este strâns într-o coafură cu coc amintind de statuetele grecești arhaice. La mijloc prezintă o proeminență care a suscitat atenția cercetătorilor.

a. Venus din steatit galben - Grimaldi

b. Polichinelle - Grimaldi

Fig. 2. Comparație între reprezentări din același sit din punct de vedere al steatopigiei.

S. Reinarrh o interpretează ca: "o centură cu catarama la mijloc" (Reinarrh 1896) ce ar fi putut face parte dintr-un posibil costum. Totuși, cercetătorul este de părere că neexistând nici o urmă a acestei centuri pe spatele statuetei este posibil ca proeminența ce apare pe față să aibă o cu totul altă semnificație.

E. Piette o compară cu una asemănătoare descoperită la Brassenpouy afirmând că "abdomenul este plat. Pe partea sa inferioară există o nodozitate bine pusă în evidență. Am arătat această statueta la numeroase persoane; aproape toate au fost de acord că reprezintă o femeie al cărei munte al lui Venus este exagerat. El este asemănător celui de la Menton" (Delport 1979, 101) (fig. 3).

În același sit întâlnim și celălalt model al femeii adolescente (fig. 2). "*Polichinelle*", numită astfel de Luquet, provine din Grotă Tufinnuel. Achiziționată de Piette, este confecționată din steatit verde translucid, măsoară 61 mm. înălțime și 10 cm. lățime, aspect uzat. Umerii înguști, abdomenul și fesele sunt înguste și puternic împinse înapoi semănând cu aspectul femeilor boșimane (fig. 3, jos). Adipozitatea și steatopigia pe care s-a pus accent până acum în cazul acestei comparații etnologice este interpretabilă deoarece "a doua confuzie a apărut între dezvoltarea specifică a feselor care caracterizează steatopigia și dezvoltarea șoldurilor și a coapselor de care diferă prin localizare și centură și care caracterizează steatomena, răspândită la toate rasele" (Pales 1972, 221).

În cadrul tematicii antropomorfe din Italia, revine, obsedant am putea spune, reprezentarea unor părți ale corpului, separat de celelalte. Am putea spune că artistul paleolitic dorea o specializare în arta portretului, deoarece după "*Dama cu capșon*" de la Brassempouy, la Grimaldi se descoperă "*Capul de la negoridă*" (fig. 4 a, b). Realizat din steatit verde, are aceeași origine ca și celelalte statuete de la Grimaldi. Suprafața este șlefuită și uzată, în special fața; partea superioară a capului a fost spartă în două fragmente, din care numai unul a fost găsit. Suprafața uzată denotă faptul că acest "cap" a fost singular între cele din Paleolitic, el neavând corp. Măsoară 24 mm. și 15 mm. lățime maximală. Trăsăturile feței sunt remarcabil figurate: frunte teșită, sprâncene groase, orbite adânci, nasul lipsește, datorită uzurii sau datorită aspectului brut al materiei prime, pomelii sunt proeminente, gura redusă la două mici incizii orizontale (Delport 1979, 108).

O piesă de o factură aparte este cea denumită de Piette "*Hemafroditul*" și a fost recuperată tot de la Grimaldi. Este originală pentru modul de realizare, dar nu este unica întâlnită în arta mobilieră vest-europeană. Prin comparație, ● prezentăm cu reprezentarea de la Laussel numită "*Personaje opuse*" (fig. 5 a, b). Această figurină a fost calificată ca un obiect "mai puțin decent" de Piette. Aproape un secol mai târziu H. Delporte (1993) se îndoia de această interpretare, sugerând că este vorba mai mult de reprezentarea realistă a părții anatomice.

Exceptând detaliile anatomice, vestimentare și obstetrice mult prea detaliate, trebuie să amintim faptul, care de altfel este cel mai important, pentru prezentarea de față, a totalei asimetrii a acestei reprezentări, fie ea feminină sau masculină. Ceea ce ne interesează este noua manieră de redare a artistului paleolitic, care depășind canoanele existente a adus ● noutate: "principiul simetricii". Este suficient să întoarcem imaginea (fig. 5, jos) pentru a ● obține o a doua figurină, extrem de vizibilă, care aduce cu cea de la Laussel și poate puțin cu cele de la Sicul și Tursac ce au fost ilustrate de Breuil și Peyrony (1930).

Nu trebuie omis faptul că figurina este aceiași ceea ce pune în evidență simetria de care vorbeam și care, pe partea superioară amintea de o posibilă coafură (Mussi 1995, 173). Studiarea simetricii asupra statuetelor de la Savignano și Lespouque este mult mai complexă, ea este efectul unui paradox cu întrepătrunderea elementelor nu neapărat aparținând celor două extremități, dar și a celor feței ventrale și dorsale în cazul statuetei de la Savignano, între suprafața netedă și unghiurile ascuțite, între pozitiv și negativ. Savignano, mai mult, demonstrează și un al doilea principiu numit "principiul ambiguității" (Mussi 1995, 175).

Practic totul se reduce la ● singură propoziție - artistul își pune amprenta psihică asupra lucrului efectuat. "Principiul simetricii", aplicat statuetelor feminine de la Lespouque, Tursac și Savignon, îl descoperim și la frumoasa statueta de la Gagarino, unde cele două personaje sunt unite prin cap.

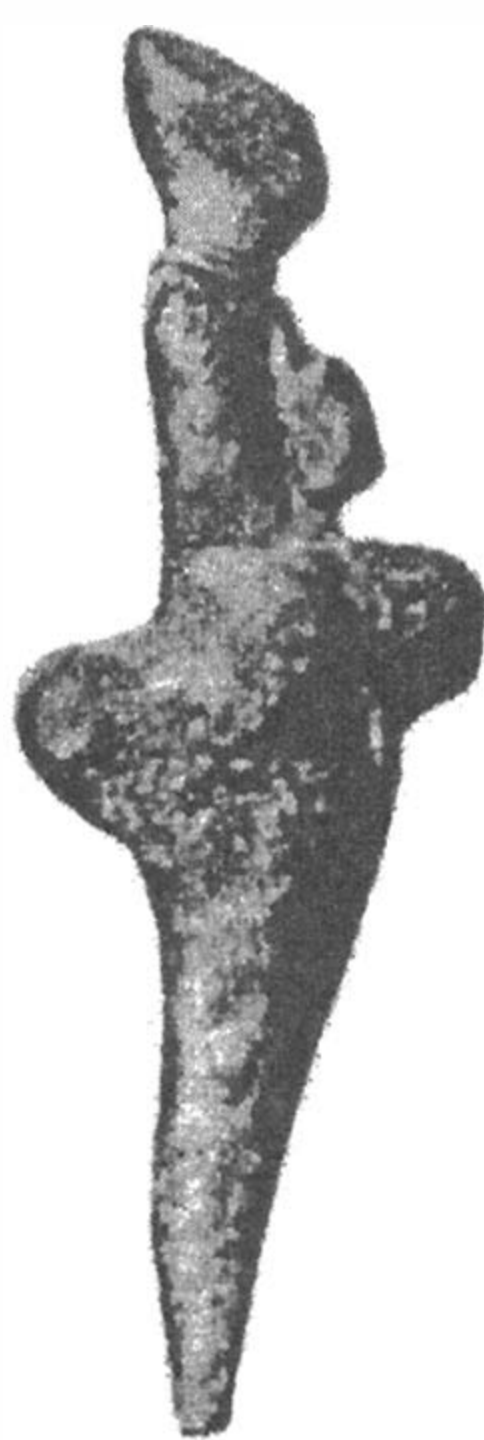
Venus de la Savignano a fost descoperită în 1925 întâmplător. Descoperirea sa într-o perioadă când se afirmă cele două școli științifice diametral opuse: "Școala de la Roma", fondată de L. Pigionini care nega existența Paleoliticului Superior în Italia și "Școala de la Florența" a lui A. Machi care afirma contrariul, a dăunat statuetei descoperite. U. Antonelli (1926) care lucra la Muzeul "L. Pigionini", a obținut o datare a statuetei definind-o drept "neolitică" insistând asupra aspectului polizat, ce nu s-ar fi întâlnit în Paleolitic, și asupra lipsei industriei paleolitice.

a. Grimaldi

b. Brassempouy

c. Comparație etnologică: venus de la Grimaldi și femeia boșimană

Fig. 3. Tabel comparativ între reprezentări feminine din Europa de vest.

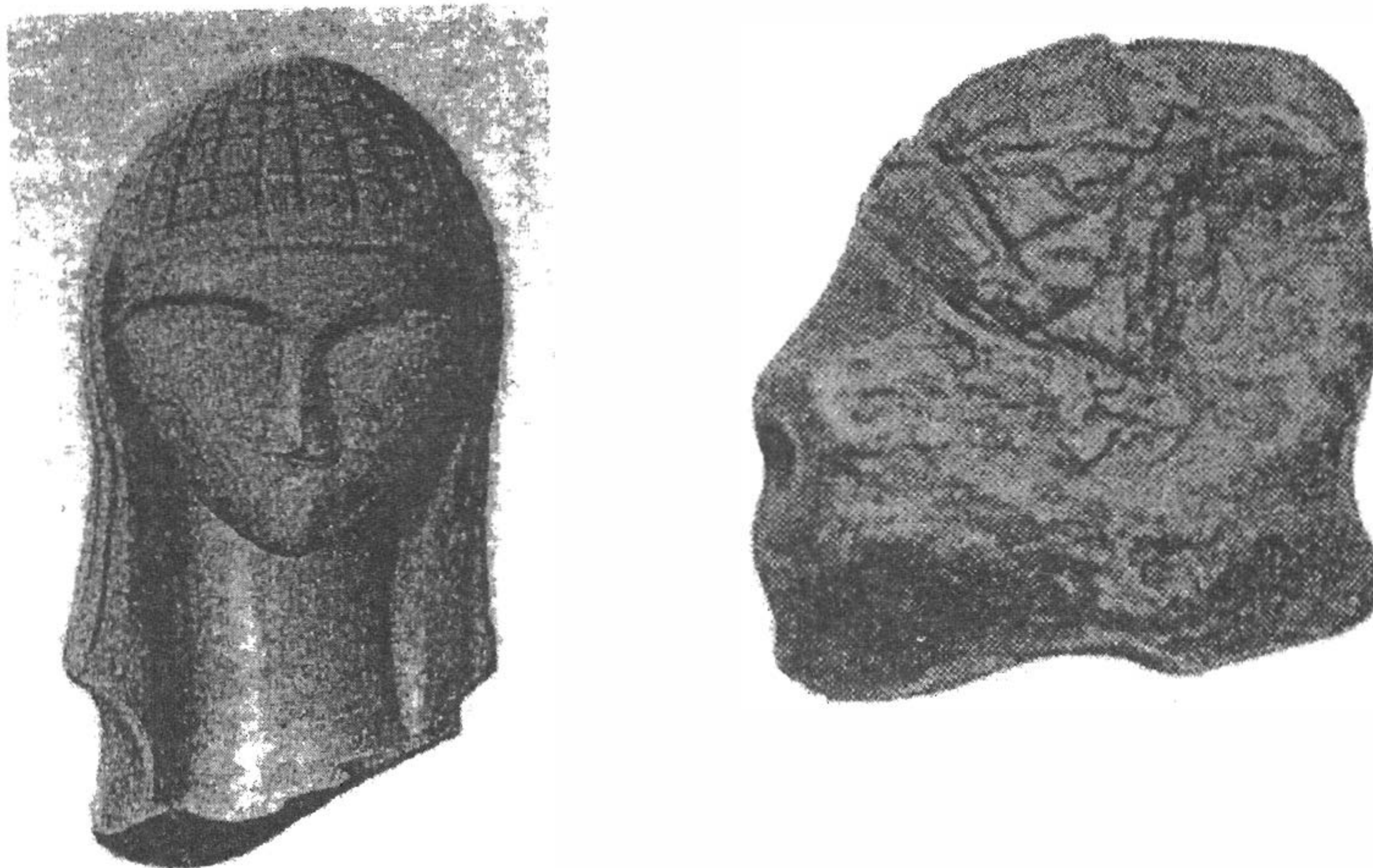
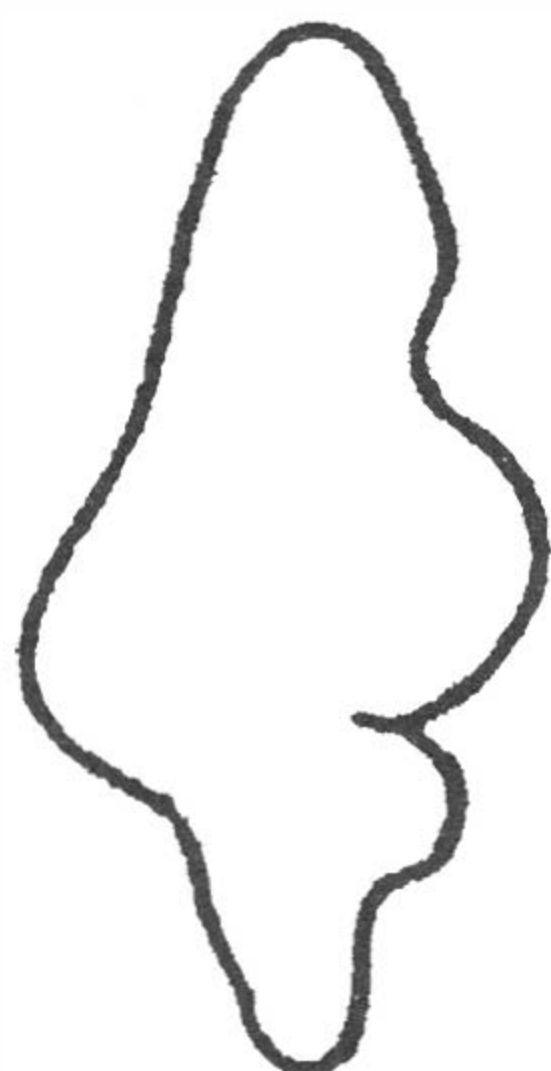

Fig. 4.

a. Tursac

b. Grimaldi și Lausel

Fig. 5. Principiul simetriei în arta mobilieră.

P. Graziosi (1956) care se baza pe elemente stilistice în cadrul analizei sale o considera palcolitică. Venus de la Savignano este originală prin trăsăturile sale realiste, prin propriile sale forme puse în evidență și datorită acestui principiu al simetriei. Capul putea corespunde gambelor fără labelle picioarelor. Nu numai partea septentrională a Italiei abunda în manifestări ale artei mobiliere. Italia centrală și meridională se deosebesc de prima prin folosirea unor materii prime diferite, cum ar fi osul și gresia dură, în realizarea statuetelor. În provincia Umbria, A. Palma di Cesnola a descoperit o mică statuță feminină sculptată în steatit în cadrul unui ansamblu cu industrie litică de origine și vârstă diferită ce poartă numele "*Venus de la Trasimene*".

Domeniul tehnic al reprezentării feminine italiene intră în discuție în momentul în care vorbim de materia primă folosită. Unele comunități gravettiene din Italia erau specializate în prelucrarea steatitului, așa cum am putut observa la Grimaldi, altele, din Italia meridională, prelucrau osul.

Explicația acestei deosebiri a materiei prime și a varietății ei consta în faptul că în Pleistocen absența aproape totală a mamușilor și renilor din fauna italiană a antrenat limitarea producerii obiectelor din fildes și corn de ren (Mussi 1995, 169).

În ceea ce privește statuetele, piatra moale se preta foarte bine la fasonajul prin percuție, grataj, raclaj, abraziune, ea fiind o materie primă alternativă. Scatitul și serpentinelul au fost folosite, ele fiind mereu confundate între ele (Mussi 1988- 1989; 1991). Din punct de vedere mineralogic sunt apropiate unul de altul. În Italia, steatitul a fost exploatat încă din Aurignacian sub forma de galeți cărați de fluvii și torente. Actualmente informații privind utilizarea steatitului au fost culese de la populațiile Inuit din America de Nord și Gussy din Kenya ale căror sculpturi în steatit sunt bine cunoscute (Mussi 1995, 169).

Putman (1878), Moorehead (1900) și Fowler (1943), au descris cu lux de amănunte fasonajul, șlefuirea pieselor, cioplirea lor. Ei afirmă că indienii Inuit și populațiile Gussy se foloseau de lame metalice, toporașe metalice de diferite dimensiuni, tesle pentru sculptura în lemn.

În ceea ce privește fabricarea statuetelor feminine în Europa, *Homo Sapiens* folosea ca materie primă mici blocuri izolate. În cazul lui "*Venus de la Savignano*" întâlnim urme de percuție lăsate pe suprafețele plane sau ușor concave, pe brațul drept, sânul stâng, fese și gamba dreaptă. Pichetajul a fost efectuat prin mici șiruri paralele, vizibile la lumina scăzută care uneori se intersectau și se observau în relief. Fesele proeminente au fost realizate printr-o profundă incizie asupra resturilor de pichetaj. Precizăm faptul că extremitatea inferioară nu este deteriorată, contrar afirmațiilor lui Delport (1993). O dublă incizie a fost trasată lateral. O alta, longitudinală, marchează separarea gambelor. Polizarea a fost obținută printr-o operație care a lăsat urme fine transversale raportate la axa majoră a piesei. A treia este sub sâni. "*Venus de la Chiozza*" prezintă o particularitate majoră: este confecționată din gresie dură brună, are 205 mm., capul subsferic, nu sunt prezente detaliile feței; gâtul nu este reliefat, sânii mari, brațele lipsesc. Bustul este gravat cu o linie transversală ce pune în evidență stratul adipos al statuetei, fesele, însă, nu poartă nici o urmă ce să denote o steatopigie evidentă. Stilul este lipsit de originalitate. Atribuirea ei epocii paleolitice comportă rezerve serioase (fig. 1, c).

Zona Italiei meridionale și insulare a păstrat grupul de reprezentări din Grotta delle Veneri în apropiere de Parabita (provincia Lecce), descoperită în 1966 de Giuseppe Piscopo care le publică în același an. Cele două statuete sunt sculptate în os și au o înălțime de 9 și 6 cm., prezentând în ansamblu aceleași trăsături specifice tipului adipos sau "clasic", dar se deosebesc de cele din zona franco-cantabrică prin poziția brațelor care, în loc să fie repliate sub sâni, sunt repliate sub abdomen asemănător anumitor reprezentări feminine din Europa de Est. Pe de altă parte configurarea capului uneia dintre figurine este originală în ceea ce privește marcarea trăsăturilor feței prin profunde incizii suborizontale (fig. 1).

Majoritatea statuetelor din Italia prezintă urme de ocră pe suprafața lor, pe cap, pe sâni, pe abdomen sau pe picioare. Este posibil ca acest semn să reprezinte un simbol ritualic, deoarece ele erau utilizate în cadrul cultului fertilității, dar nu trebuie să omitem și o a doua explicație, aceea pur artistică, în care artistul dorește să dea un plus de culoare și frumusețe operei sale.

Nu este mai puțin adevărat că la Grimaldi, Savignano, Parabita, Trasime și într-o măsură evidentă la Chiozza, artistul palcolitic a respectat marile imperative ale figurării feminine în Paleoliticul superior sau cel puțin ciclul de reprezentare gravettian: importanța regiunii bazinului, sânilor, trăsăturilor feței, ce se traduc împreună ca fiind o operă de artă.

EMILIA-ELENA COLAN
Universitatea "Valahia"
Târgoviște

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Delporte 1979 - H. Delporte, *L'image de la femme dans l'art prehistorique*, Paris, 1979, Picard.
- Leonardi 1998 - P. Leonardi, *Art paleolithique mobiliere et parietal in Italie*, în, *Antropologie*, tom 92, nr. 1, 1988, 139-202;
- Mussi 1989 - E. Mussi, *L'usso della steatite nel Paleolitico superiore italiano*, în *Origini*, XIV, 1989, 189-205;
- Mussi 1994 - E. Mussi, *Les statuettes italiennes de pierre tendre des Savignano et Grimaldi*, iulie 1994, Liege, 1995, p. 169-185;
- Mussi 1995 - E. Mussi, *L'utilisation de la steatite dans la grottes de Balzi Rossi (ou Grottes de Grimaldi)*, în *Gallia Prehistoire*, 33, 1995, 1-16;
- Nougier 1966 - L.R. Nougier, *L'art prehistorique*, 1966;
- Colan 1988 - E. Colan, *Aspecte generale ale Venusurilor gravetiene din Europa*, în *Lucrările Sesiunii Naționale de Comunicări a Cercurilor Studențești*, Arheologie-Istorie II, 1998, 84-90.

GENERAL ASPECTS OF THE GRAVETIAN FEMALE REPRESENTATIONS.
ITALIAN GROUP

SUMMARY

The art of the Superior Palaeolithic is well represented all over Italy due to the qualitative and quantitative contribution underlined by recent discoveries. Not all region in Italy present the same material and artistic richness, the main centers being: Grimaldi (in Liguria), Ripano Tagliente (in Venice), Levanzo and Addaura (in Sicily), then Paglicci, Parabita and Romanelli.

It isn't less true that at Grimaldi, Parabita, Trasimene and especially at Chiozza the palaeolithic artist respected the great imperatives of the female figure in the Superior Palaeolithic or at least the cycle of the gravettian representation: the importance of the hanches' region, of the breasts, of the face's features, which translate themselves as being a masterpiece.

EXPLANATION OF FIGURES

Fig. 1. Female representations from Italy.

Fig. 2. Parallel between female representations from Grimaldi, with direct reference to "steatopigie".

Fig. 3. Parallel between female representations from Western Europe (a. Grimaldi; b. Brassempouy; c. "Venus" from Grimaldi and boshiman female).

Fig. 4. Human representation: a. "Venus" from Brassempouy; b. " Tete de negroide" from Grimaldi.

Fig. 5. Symetrical system in palaeolithic art.